

Dr. C. VAN DER WOUDE

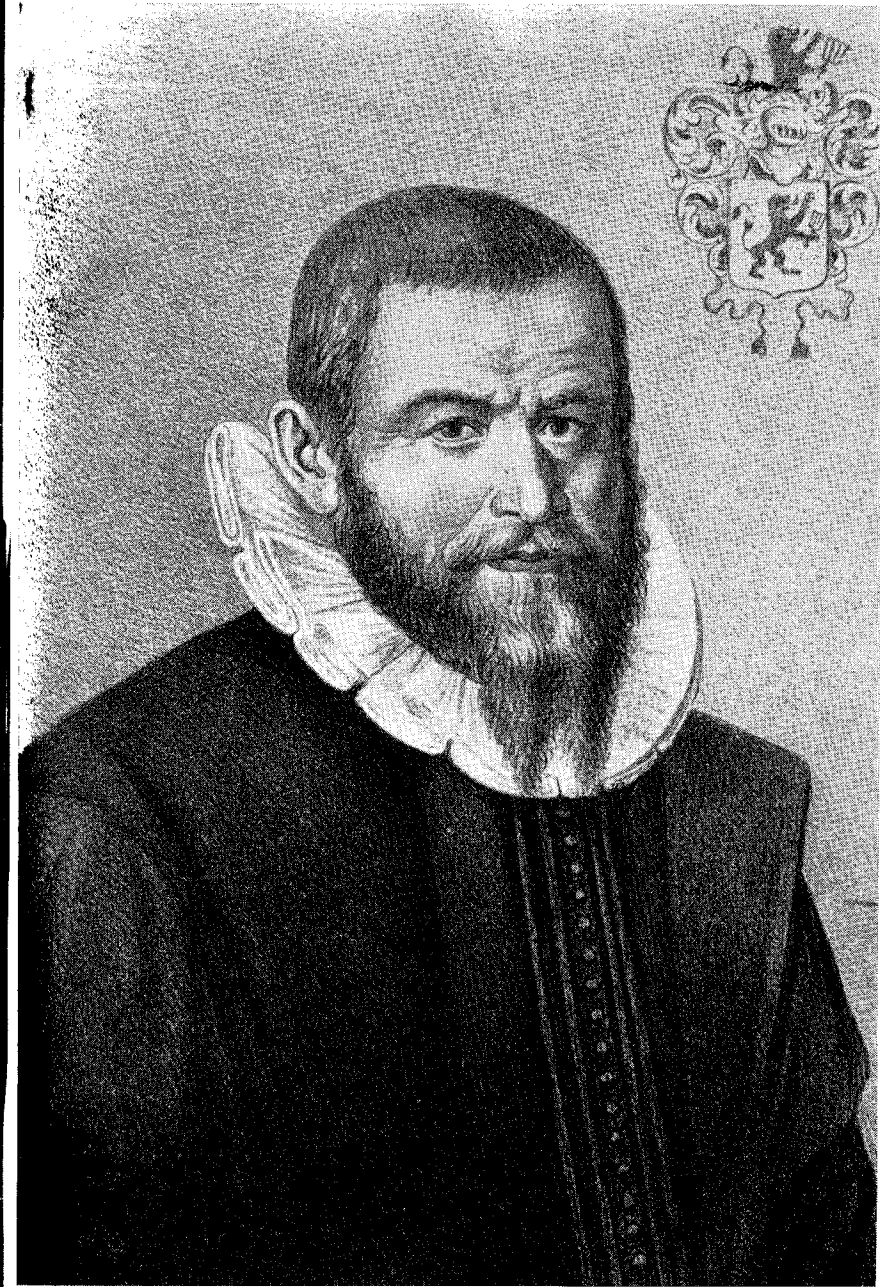
SIBRANDUS LUBBERTUS

*Leven en werken,
in het bijzonder naar zijn correspondentie*

UITGEGEVEN MET STEUN VAN DE NEDERLANDSE ORGANISATIE
VOOR ZUIVER-WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2021**

J. H. KOK N.V. KAMPEN MCMLXIII

SIBRANDUS LUBBERTUS (1555-1625)

INHOUD

I. INLEIDING	
A. Belang	7
B. Bronnen	10
C. Indeling	16
II. JEUGD EN STUDIEGANG	
1. Afkomst en Jeugd	19
2. Bij Molanus in Bremen	21
3. Naar Wittenberg	24
4. Te Genève	26
5. Via Bazel naar Marburg	29
6. Aan het Casimirianum te Neustadt	31
III. IN DIENST DER KERK	
1. Te Emden	37
2. In Friesland	48
3. In Groningen	55
IV. VAN INAUGURATIE TOT PROMOTIE	60
V. CONTROVERS MET ROME	
A. Polemieken tegen Bellarminus	66
1. Het voorspel	66
2. „De Principiis”	72
3. „De Papa Romano”	80
4. „De Conciliis”	89
5. „De Ecclesia”	95
B. Polemieken tegen Gretzerus	110
6. „Replicatio de Principiis”	110
7. „Replicatio de Papa Romano”	118
8. Verder verloop van het conflict met Rome	124
VI. REFUTATIE VAN SOCINUS	
1. Aanleiding tot de strijd	131
2. „De Jesu Christo Servatore”	139
3. De ontvangst van Lubbertus’ „Anti-Socinus”	142
VII. VERHOUDING TOT ARMINIUS	148

Aan de nagedachtenis van mijn Ouders

Aan mijn Vrouw

VIII.	SCHRIFTELIJKE GEDACHTENWISSELING MET BERTIUS „Epistolica Disceptatio”	185
IX.	IN OPPOSITIE TEGEN VORSTIUS	
	1. Drijvende krachten	198
	2. Tumult in Franeker	204
	3. De weerklank in de correspondentie	210
	4. De „Declaratio” tegen Vorstius	223
	5. Verder verweer tegen Vorstius	228
	6. De „Commentarii ad nonaginta novem errores C. Vorstii”	240
X.	KAMPGEVECHT MET HUGO DE GROOT	
	1. De aanval van de Groot	259
	2. Het verweer van Lubbertus	271
	3. Het Edict van de Staten	286
XI.	TWIST MET DRUSIUS	
	1. Dreigend conflict	309
	2. Het conflict gekomen	317
	3. De ontknoping	330
XII.	OP GESPANNEN VOET MET MACCOVIUS	
	1. Achtergrond en begin van het geschil	338
	2. De disputatie van Thomas Parker en haar gevolgen	349
	3. De „Causa particularis Frisica” op de Synode te Dordt	357
	4. Lubbertus en Maccovius na Dordt	362
XIII.	LUBBERTUS ALS HOOGLERAAR	
	1. Stof en methode van zijn onderwijs	371
	2. Invloed op de benoeming van hoogleraren	378
	3. Omgang met zijn studenten	393
	4. Zorg voor de academische tucht	414
XIV.	LUBBERTUS ALS KERKELIJK ADVISEUR	
	1. Adviseur van kerken en personen	431
	2. Adviseur op de Synode van Dordrecht	453
XV.	POLITIEKE BELANGSTELLING	475
XVI.	LAATSTE ACTIVITEITEN	491
XVII.	PERSONALIA	
	1. Gezin en familie	511
	2. Materiële omstandigheden	518
	3. Vrienden	525
	4. Ziekte en dood	560

XVIII.	KARAKTER EN BETEKENIS	
	A. Karakter	566
	B. Betekenis	573
	BIJLAGEN	
	1. Stamboom van Sibrandus Lubbertus	578
	2. Brieven van Lubbertus	580
	3. Suffragium Sibrandi Lubberti de secundo articulo	583
	ZUSAMMENFASSUNG	587
	SUMMARY	595
	LITERATUUR	602
	AFKORTINGEN	609
	REGISTER	610

HOOFDSTUK I. INLEIDING

A. BELANG

Een wetenschappelijk verantwoorde biografie van Sibrandus Lubbertus bestond er tot nu toe niet. Terwijl de meeste prominente figuren van zijn tijd hun biograaf hebben gevonden, moet men de kennis van Lubbertus' leven putten uit artikelen in encyclopaedieën of uit terloopse mededelingen in de biografieën van anderen.¹ Slechts enkelen hebben een aparte, korte levensbeschrijving van hem gegeven. We denken hierbij aan de „Sermo funebris”, die Sixtinus Amama bij zijn begrafenis hield, en aan de levensberichten, die Vriemoet en Boeles in hun beschrijving van de Franeker Hogeschool aan Lubbertus hebben gewijd.² Deze berichten zijn waardevol, in zover ze mede bouwstoffen leveren voor een biografie, maar een biografie vervangen kunnen ze niet. De „Sermo funebris” van Amama heeft de voor-, maar ook de nadelen, die aan een lijkrede zijn verbonden. Ze geeft tal van concrete gegevens uit de mond van een tijdgenoot en collega van Lubbertus, maar ze ontkomt niet geheel aan het gevaar, dat in het „de mortuis nil nisi bene” ligt besloten. De dingen, die Amama meedeelt, zijn wel juist, maar bepaalde momenten uit het leven van Lubbertus, die hij liever niet wilde memoreren, heeft hij met opzet verzwegen.

Vriemoet en Boeles hebben van de rede van Amama gebruik gemaakt. Daarnaast heeft Vriemoet nog gegevens verzameld uit de werken van Emmius, E. Meiners e.a., terwijl hij ook beschikte over de brieven, die in de briefverzamelingen van Casaubonus, Petrus Cunaeus, Gabbema en de „Praestantium virorum” van à Limborch waren gepubliceerd. Bovendien heeft hij kennis genomen van gegevens uit de Acta der Staten en uit het Franeker Academie-archief.

Boeles heeft het onderzoek der bronnen nog weer iets verder uitgestrekt, en heeft kennis genomen van de correspondentie tussen Lubbertus en Joh. Saeckma. Voorts heeft hij geraadpleegd de inmiddels verschenen kerkhistorische werken van Ypey en Dermout, Diest Lorgion, Sepp e.a.

Geen van beiden is er echter toe gekomen de gehele brievenschat van Lubbertus

¹ Van de artikelen, die over Lubbertus zijn geschreven, noem ik de voornaamste:
P. Bayle, *Dict. Hist. et Crit.* MDCCII². T. II, fol. 1906-1907;
E. J. H. Tjaden, *Das gelehrte Ost-Friesland*. 1785. Bd. I. S. 245-262.
B. Gladius, *Godg. Nederland*. 1853 s.v.
A. J. van der Aa, *Biogr. Woordenb.* XI Haarlem, 1865.
Allgem. Deutsche Biogr. XIX. 1884. S. 323-324. (art. v. Slee)
*P.R.E.*³ 1902. Bd. II. S. 653-654. (art. S. D. van Veen)
Nieuw Ned. Biogr. Woordenb. II. 1912. kol. 843-849. (art. A. A. v. Schelven)
Christel. Encyclop. IV. 1959². blz. 495. (art. G. P. van Iterzon)
Twentieth Century Encycl. of Religious Knowledge. Vol. 2, 1955. (art. D. Nauta)
Encyclopaedie van Friesland. 1958. S. 455-456.
*R.G.G.*³ Bd. IV. 1960. S. 463. (art. W. F. Dankbaar)
Ch. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten Lexicon* Bd. II. S. 2250. Leipzig MDCCCL.
H. Wilh. Rotermund, *Fortsetzungen und Ergänzungen des Ch. G. Jöchers Gelehrten-Lexicon*.
Bd. 4. Bremen 1813.

² S. Amama, *Sermo funebris, habitus post exequias* Des. Sibr. Lubberti. MDCXXV.
E. I. Vriemoet, *Athenarum Frisiacarum Libri duo*. MDCCLVIII. pg. 1-19.
W. B. S. Boeles, *Frieslands Hoogeschool*. Dl. II. 1879. blz. 29-34.

te doorvorsen of van al de door hem geschreven werken kennis te nemen. Hun levensberichten hebben de waarde van een schets, waarin de grondlijnen voor een biografie zijn aangegeven.

Behalve de genoemde drie hebben ook anderen over Lubbertus geschreven. Ze maken daarbij meestal gebruik van de gegevens, die deze drie en Emmius hun hebben geleverd. In de beschouwingen van sommigen blijken ook nog andere invloeden te werken. Lubbertus is tijdens zijn leven meermalen in conflict met bepaalde richtingen en personen geweest. Hij heeft gestreden tegen Roomsden, Remonstranten en Socinianen en heeft gepolemiseerd met Grotius, Drusus, Mac-covius en vele anderen. Dezen hebben in die strijd zich een oordeel over Lubbertus gevormd, dat niet steeds even mals en onpartijdig was, en door hen ook niet onder stoelen en banken werd gestoken. Die opinie van Lubbertus' tegenstanders heeft bij vele lateren nagewerkt. Ze heeft er toe bijgedragen, dat Lubbertus bij verschillende auteurs geen goede pers heeft gekregen, of, zoals Vriemoet reeds opmerkte, „met een zwarte kool staat getekend” - „atro notatus carbone” -.³ We denken bij deze auteurs o.a. aan Rogge, Reitsma, Sepp, A. Kuyper Jr. Het zal tot de taak van dit onderzoek behoren de opinies van deze auteurs nader te toetsen.

Voorts geldt van deze latere historici, wat ook reeds van de eerste drie moest worden gezegd, dat zij geen kennis hebben genomen van de gehele correspondentie en litteraire productie van Lubbertus. Billijkheidshalve moet erkend, dat dit ook niet van hen mocht worden verwacht. Hun artikelen over Lubbertus waren in de regel te gering van omvang, dan dat een dergelijke immense stof daarin kon worden verwerkt. Het gevolg is echter geweest, dat in hun beschouwingen meermalen onjuistheden zijn ingeslopen of partijdige oordelen worden geveld, die correctie nodig hebben.

Maken deze factoren het reeds gewenst een nader onderzoek naar Lubbertus' leven en werken in te stellen, er is een bepaalde factor, die het gemis aan een biografie over hem als een ernstige leemte in onze vaderlandse kerkhistorie laat gevoelen. Merkwaardig genoeg is het dezelfde factor, die de voornaamste oorzaak van deze leemte is. Ik doel hiermee op de enorme brievenschat, die Lubbertus heeft nagelaten. Lubbertus heeft tijdens zijn leven met veel geleerden in correspondentie gestaan. Hij had zijn contacten door geheel Europa heen. De brieven, die hij ontving, heeft hij zorgvuldig bewaard. Ook van de brieven, die hij verzond, is een gedeelte bewaard gebleven. Ze geven een weerspiegeling van het kerkelijk- en theologisch-, politieke- en particuliere leven van zijn tijd. Ze zijn een voorname bron voor de historie van die jaren. Deze brieven zijn voor het overgrote deel nog niet gepubliceerd. Enkele historici hebben voor het doel, dat zij beoogden, uit deze bron geput, maar tot nu toe had nog niemand deze gehele correspondentie doorgenomen. Het merendeel der brieven bevindt zich in het Brits Museum te Londen, maar tientallen liggen ook verspreid in de archieven en bibliotheken van Europa. Het grootste deel der brieven is geschreven in het Latijn, een klein deel in het Grieks, enkele fragmenten in het Hebreeuws. Het naspeuren, bijeenbrengen, ont-cijferen en verwerken van deze correspondentie is een boeiende, maar ook tijdrovende en voor velen afschrikwekkende bezigheid, die zelfs paleographen van professie voor „cruces” plaatst.

Deze omvangrijke correspondentie is misschien wel de voornaamste oorzaak, waarom er tot nu toe nog geen biografie verscheen van een betekenisvolle figuur als Lubbertus. Sepp heeft hier reeds op gezinspeeld, toen hij over Lubbertus

³ Vriemoet, o.c. pg. 17.

schreef: „Misschien was hij van de geleerden uit dien tijd degene, die de meeste brieven ontving en beantwoordde. Onder de letterkundige, niet gedrukte nalatenschap van den historieschrijver Gabbema komt een tallooze menigte van Lubbertus' geschrevene en door hem ontvangene brieven voor, van welker inhoud de kennis-neming hem ten pligt is, die geheel en onverdeeld zijne aandacht zal wijden aan den persoon en het werk van dezen hoogleraar der Franeker hoogeschool. Voor ons, die ze niet ingezien hebben, zijn ze toch bewijzen van veelvuldige en ernstige bemoei-ingen met de gebeurtenissen van zijnen tijd.”⁴

Ook Van Schelven spreekt over „de waarlijk reusachtige briefwisseling, die een belangrijke bron voor zijn biographie zou zijn.” Zelfs heeft de omvang van deze correspondentie hem zo geïmponeerd, dat hij het aantal brieven sterk overschat en veronderstelt, dat er te Londen ongeveer 6000 brieven van en aan Lubbertus zouden berusten.⁵ In werkelijkheid berusten er te Londen 748 brieven aan Lubbertus. Telt men de brieven uit andere archieven en bibliotheken van Europa er bij, dan zal het totaal niet ver beneden 1000 blijven. Een aantal, dat nog respectabel genoeg is.

Het wekt dan ook bevreemding, wanneer een doctorandus, die „Lubbertus” tot onderwerp voor een proefschrift had gekozen, later van keuze veranderde met het motief „dat de correspondentie aan S. Lubbertus niet voldoende bouwstenen opleverde voor een dissertatie.”⁶

Men kan tot zo'n gedachte komen, wanneer men slechts enkele brieven heeft ingezien, maar wie kennis van de gehele correspondentie heeft genomen, ontdekt, dat het probleem hier niet zit in een „te weinig”, maar in een „te veel” aan bouwstoffen. Dit „teveel” is tot nu toe de voornaamste hinderpaal geweest voor het schrijven van een biografie van Lubbertus.

Anderzijds vormden deze vele, voor een belangrijk deel nog niet-gepubliceerde brieven, juist een belangrijk motief voor het saamstellen van Lubbertus' biografie. Brieven hebben een aparte waarde als historische bron. In brieven treden gedachten en motieven naar voren, die de auteurs in hun boeken niet aan de publiciteit zouden willen blootstellen. Uit brieven ontvangt men vaak een diepere blik op iemands persoon, karakter en handelingen, dan uit officiële geschriften. Bovendien brengen brieven ons in nauwer contact met het leven van de dag; met de persoonlijke verhoudingen; met de angsten en zorgen van de tijd. Huizinga heeft eens gezegd: „De diepste waarde van brieven als geschiedbron is de cultuur-historische: het onmiddellijke kleine leven, dat uit hen spreekt; de aardlucht van de bodem, waarop de schrijver trad.”⁷

Zo'n geschiedbron schuilt er in de correspondentie van Lubbertus, die ons niet alleen met hem, maar ook met zijn correspondenten uit Nederland, Engeland, Frankrijk, Duitsland, Zwitserland, Polen en Zweden in contact brengt. Wanneer men daarbij bedenkt, dat deze correspondentie is gevoerd in de bewogen jaren van het einde der 16e en het begin der 17e eeuw, dan ligt daarin reeds een voldoende motief voor deze historische studie.

⁴ Sepp, *Godgel. Onderw.* Dl. I. blz. 136. Sepps oordeel over Lubbertus is ongunstig: „In weerwil van dit alles, ik zal het maar eerlijk zeggen, heb ik niet veel sympathie voor Lubbertus”. Dit gemis aan sympathie heeft zijn oordeel beïnvloed. (blz. 135-143)

⁵ *N.N.B.W.* II kol. 843-849. Ook in de chronologie van Lubbertus' studiegang heerst bij v. Schelven enige verwarring. In 1823 werden ongeveer 800 onuitgegeven brieven voor f 625,— naar Engeland verkocht. (Boeles, *a.w.* II blz. 32, noot 6)

⁶ A. Steenbeek, *Hermannus Muntinghe.* 1931. Inleiding.

⁷ J. Huizinga, *Verzamelde Werken* IV. 1949, blz. 334

Een tweede bron voor Lubbertus' biografie zijn de boeken, die hij heeft geschreven. Hoewel deze werken zeldzaam zijn en met name één boek, de „Replicatio de Papa Romano”, bijna onvindbaar scheen, is het me toch gelukt ook van dit laatste een exemplaar van achter het „ijzeren gordijn” ter leen te ontvangen.⁸ De inhoud van deze boeken informeert ons niet alleen over Lubbertus' opvattingen, manier van polemiseren en doceren enz., maar geeft ook meermalen concrete bijzonderheden, die voor zijn biografie van waarde zijn. Met name uit de „opdrachten”, die hij gewoonlijk aan zijn boeken liet vooraf gaan, leren we zijn verhouding tot bepaalde personen en groeperingen kennen. We geven thans een opsomming van de werken, die van zijn hand zijn verschenen en van de andere bronnen, die voor zijn biografie betekenis hebben.

B. BRONNEN

a. Lubbertus' werken

Van de werken van Lubbertus is er een, een complete „Anti-Bellarminus”, dat hij in zijn ouderdom voltooidde en in handschrift achterliet, verloren gegaan. Zijn andere werken heb ik alle kunnen raadplegen. Het zijn de volgende:

1. „De Principiis Christianorum dogmatum Libri septem scholasticae et Theologicae collati cum disputationibus Roberti Bellarmini Jesuitae Romani.” Apud Aegidium Radaeum. Franekeræ. MDXCI. (773 pg.) 8°. Univ. Bibl. Utrecht.
Opdracht aan Joh. Jac. Grynaeus, Theologum ac Philosophum. Voorwoord van Marnix van St. Aldegonde. Vriemoet vermeldt een „editio altera”. Ibid. 1595. In 1605 verscheen een „Editio Secunda apud Guilielmum Antonium, Hanoviae”. Deze „Ed. Sec.” was gelijk aan de 1e druk. Een exemplaar berustte voor de tweede wereldoorlog in de Stadsbibliotheek te Breslau.
2. „De Papa Romano Libri Decem, scholasticae et theologicae collati cum disputationibus Roberti Bellarmini.” Apud Aegidium Radaeum. Franekeræ. MDXCIV. (931 pg.) 8°. Provinc. Biblioth. Leeuwarden.
Opdracht aan de „Illustres Ordines Frisiae”.
3. „De Conciliis Libri quinque scholasticae et Theologicae collati cum disputationibus Roberti Bellarmini, cum accurato Indice.” Genevæ apud Samuelem Crispinum. MDCL. (225 pg.) 8°. Univ. Bibl. Utrecht.
Opdracht aan Simon Goulartius, Pastor Genevensis.
4. „De Ecclesia. Libri sex collati cum disputationibus Roberti Bellarmini.” Apud Aegidium Radaeum. Franekeræ. MDCVII. (430 pg.) 8°. Opdracht aan Consuls en Senatoren van de stad Emden. (Bibl. Grosze Kirche, Emden voor de 2e wereldoorlog).
5. „Replicatio de Principiis Christianorum dogmatum ad Defensionem primæ controversiæ Roberti Bellarmini, scriptam a Jacobo Gretzero”. Apud Aegidium Radaeum. Franekeræ. MDCVIII. (538 pg.) 8°. Opdracht aan Joh. van Oldenbarneveldt. Bibliotheca Uniwersytecka. Wroclaw. (Breslau) Polen.
6. „Replicatio de Papa Romano ad defensionem tertiæ controversiæ Roberti Bellarmini scriptam a Jacobo Gretzero.” Apud Aegidium Radaeum. Franekeræ. MDCIX. (274 pg. Cum Indice). 8°. Opdracht aan Thomas Morton, Decaan van Winton. Het werk is zeer zeld-

- zaam. Het enige exemplaar, dat mij bekend werd, berustte voor de 2e wereldoorlog in de Stadsbibliotheek te Breslau. Uit deze belangrijke bibliotheek werden tijdens de oorlogsbrand slechts een 4000 boeken, waaronder dit, gered. En daarna opgenomen in de Biblioteka Uniwersytecka. Wroclaw. (Breslau) Polen.⁸
7. „De Jesu Christo Servatore. hoc est: Cur et qua ratione Jesus Christus noster Servator sit.” Libri quattuor contra Faustum Socinum. Apud Aegidium Radaeum. Franekeræ. MDCXI. (632 pg.) 4°. Opdracht aan de „Pastoribus, Senioribus, et Diaconis Belgicæ Ecclesiæ, quæ est in inclyto Londino.” Prov. Biblioth. Leeuwarden.
  8. „Epistolica Disceptatio de Fide Justificante deque nostra coram Deo justificatione, habita inter præstantissimum virum D. Sibrandum Lubberti, S. Theologiæ D. et Professorem in celeberrima Academia Franekerana, et Petrum Bertium, Studiorum in Collegio Illustr. Hollandiæ et West-Frisiæ Ordinum apud Leydenses præfectum. Disceptatur autem: An fides a Deo habeatur pro omni legis justitia, quam nos præstare tenebamur, adeoque an ipse actus fidei $\tau\sigma$ credere imputetur in justitiam sensu proprio. Ait hic, negat ille”. Delphis Batavorum. Apud Joannem Andreae sub signo aurei Alphabeti. MDCXII. (164 pg.) 8°. Univ. Bibl. Leiden.
  9. „Declaratio Responsionis D. Conradi Vorstii scripta a Sibrando Lubberto.” Franekeræ excudebat Aegidius Radaeus MDCXI. (142 pg.) 8°. Opdracht aan de Staten-Generaal. Prov. Bibl. Leeuwarden.
  10. Brief aan de Edele Mogende Heeren Staten-Generaal der Vereenichde Nederlandtsche Provinciën. Aengaende de beroepinghe D. Conradi Vorstii. Gheschreven int Latijn door Sibr. Lubbertus. Middelburgh. Ghedruckt bij Isaac Schilders wonende in de Kerkstrate. Voor Adriaen van den Vivre. MDCXI. (K.B. Pamflet Knuttel no. 1850). Univ. Bibl. Leiden.
Het geschrift is een vertaling van de Latijnse opdracht in Lubbertus' Declaratio.
  11. Sibrandi Lubberti Commentarii ad Nonaginta Novem Errores Conradi Vorstii. Franekeræ Frisiorum. Ex officina Ulrici Dominici Balck. MDCXIII. (833 pg.) 8°. Opdracht aan „Domino Georgio, divina providentia Archiepiscopo Cantuariensi, totius Angliæ primati.” Prov. Biblioth. Leeuwarden.
  12. Brief D. Sibrandi Lubberti, Professors tot Franiker, gheschreven aen den Eerwaerdichsten Aertsbisschop van Cantelberch, Primat van Enghelandt etc., ghestelt over seecker syn Boeck tegen D. Conradum Vorstium. Uyt het Latijn int Duytsch ghetrouwelijck overgheset. Tot Delf bij Bruyn Harmanssz. Schinckel, woonende aen de Voorstraet inde ghecroonde B. Anno 1613. (K.B. Pamfl. Knuttel no 2066).

⁸ De Directeur van de Universiteitsbibliotheek te Wroclaw (Breslau) was zo welwillend me dit zeldzame werk uit te lenen.

Vertaling van de opdracht uit no 11. Toegevoegd zijn gehele Extracten uit andere boeken van Sibrandus, o.a. de plaatsen, waarop Hugo de Groot in zijn „Pietas” reageerde.

13. Sibrandi Lubberti Responsio ad Pietatem Hugonis Grotii. Franekeræ excu- debat Rombertus Doyema. ao 1614. (154 pg.) 4°.
Opdracht aan „Senatoribus Geldriae, Deputatis Ordd. Velaviae et Consulibus Civitatis Arnemiensis.”
(K.B. Pamfl. Knuttel no 2115).
14. Sibr. Lubberti Antwoordt op de Godsdienstichheit van Hugo de Groot. (Ver- taling van no 13). Pamfl. Thysius no 1002).
15. Tractatien van het ampt der hoogher overheyt in kerckelijcke saken, ghe- toghen uyt S. Lubberti Antwoort teghen de godsdienstichheyt van Hugo de Groot. 1614.
Is extract uit no 14.
(K.B. Pamfl. Knuttel no 2116).
16. Brief van S. Lubbertus aan de Raden van Gelderland. „Den seer Edelen ende voortrefflijcken Heeren mijn Heeren de Raden van Ghelderlant, Ghedeputeer- den der Staten van de Velue, ende Burghermeesteren der Stadt Arnhem, wenscht Sibr. Lubbertus veel heyls ende welvaren.”
(Is vertaling van opdracht van no 13).
17. Sibr. Lubberti Commentarius in Catechesin Palatino-Belgicam. Franicae. Apud Joannem Lamrinck. 1618. Cum Privilegio Ordd. Ceneralium ad sex- ennium. (841 pg.) 8°.
Opdracht aan de Ill. Ordd. Frisiae.
Prov. Bibl. Leeuwarden.

b. *Disputaties, onder Lubbertus verdedigd*

De volgende onder Lubbertus verdedigde disputaties kwamen mij onder ogen:

1. Disp. theol. Prima, explicans I quaest. Catechet. De Summo Bono. (4 pg.)
Defendens: Jodocus Larenus. Arnemud. Franekeræ ap. Aeg. Radaeum MDCV.
2. Disp. theol. Secunda: De creatione Hominis et Imagine Dei in Homine, explicans 6 quaest. Catechet.
Defendens: Simon Henrici, Rheni Trajectinus. (3 pg. met Hebr. gedicht van Jod. Larenus.) 1615.
3. Disp. Theol. Tertia, explicans 7 Quaest. Cat.: de Lapsu et miseria Hominis.
Defendens: Bernardus Jacobaeus Campensis Transilanus.
(plus 3 corollaria en 2 impertinentia en 1 gedicht).
4. Disp. theol. Quarta: De peccato (7e Q. Cat.)
Defendens: Assuerus Joannis. F. P. Ultrajectinus.
5. Disp. theol. Quinta: de viribus Humanis. Explicans 8 et 9 Q. Catech.
Defendens: Nicolaus Olivius. Batavoduranus.
6. Disp. theol. Sexta: Explic. 15 Q. Cat.: De Mediatore Θεαυθρόπω.
Defendens: Henr. Schonenbergius. Groningensis.
Opdracht aan Staten van Groningen en Ommelanden en hun depp.: Bonorum sacrorum administratoribus, Guilielmus Barnda; Guilielmus Hartius; Ubbo Emmius et Gerhardus Buning.
Aan het slot een Hebreuws en Latijns gedicht van Jod. Larenus.
7. Disp. theol. septima: De Foedere et Evangelio.
Explicans 18 en 19 Q. Catech.
Defendens Jodoc. Larenus. Arnemud.

8. De disputatio theol octava ontbreekt in deze bundel.
9. Disp. theol. nona: De Deo. Expl. 25 Q. Catech.
Defendens: Bernardus Jacobaeus. Camp. Trans. Met een Latijns lofdicht van Joh. Kock van Zwolle: In cum laude disputationem carmen.
10. Disp. theol. decima: De creatione Mundi. Explicans 26 Q. Catech.
Defendens: Ludovicus van der Eyken. Herent. Brabant. Met 2 corollaria.
Opdracht aan ds Aegidius Bursius van Middelburg.
11. Disp. theol. undecima.: De Providentia Dei. Explic. 27 et 28 Q-Cat.
Defendens: Nic. Olivius Batavoduranus.
12. Disp. theol. duodecima: De Ecclesia. Explic. 54 Q Catech.
Defendens: Hermanus Schonenbergius Groningensis. 1616.
13. Disp. theol. decimatertia (!): De Aeterna Dei Praedestinatione. door Jodocus Larenus („publico examini subject.”) 1616.
(Bovengenoemde disputaties zijn alle opgenomen in: L. Guedtman: L. Illu- strium exercitationum. ao. 1669. Een bundel theolog. en jurid. disputaties verdedigd onder Franeker hoogleraren. (In: Prov. Bibl. te Leeuwarden). Met uitzondering van de eerste en de laatste twee zijn al deze disputaties in 1615 gehouden.
14. Disp. theol. de Aurea Catena sive ordine admirabili causarum salutis nostrae (Rom. 8 : 29) sub praesidio Sibr. Lubberti.
Defendens: Rich. Lubbaeus Embd. Frisius. Bij Aeg. Radaeus. 1603 (Un. Bibl. A'dam).
Opdracht aan: „Ministri, Seniores et Diaconi” van Emden.
Met Hebreuws gedicht van Assuerus Matthisius Dav. en een Grieks gedicht van Alardus Frisius Noviomagus.
15. Disp. theol. vicesima quinta: de regimine.
Propon. B. Hausmannus. (Un. Bibl. A'dam)
16. Disp. theol. secunda: De Deo et ejus attributis.
Propon. Abr. Dominici. (Un. Bibl. A'dam)
17. Theses theolog. de libero arbitrio.
Prop. Johannes Georgius. (Un. Bibl. A'dam)
18. Theses theolog. de justificatione.
Propon. Bern. Johannis.
19. Thesis theolog. de sanctorum perseverantia.
Prop. Elbertus Theodoricus. (Un. Bibl. A'dam)
20. Disp. prima catechetica. Defendens: Herm. Johannis.
21. Thesis de fide justificante. Defendens: Theodor. Jonius.
22. Thesis de fide justificante. Defendens: David de Guilielmis.
23. Vires Deo dante quaest. theol. ogdoadem. etc. Defendens: Stef Vincent Plecker.
24. Quaest. theolog. ogdoadem De quibusdam articulis. (Un. Bibl. A'dam)
25. Disp. theol. quinta. de Peccato. Bij Aeg. Radaeus. Fran. 1609.
Defendens: Bernhardus Forekenbeck, Monasteriensis. 13 April 1609.
Opdracht aan: Conrad Vorstius en Clement Timpler, beiden te Steinfurt.
En aan Assuerus Matthisius, v.d.m. te Deventer, affini plurimum colendo.
Met 2 Hebr. gedichten van Adrianus Joannis, Leovard. Frisius. En een lat. ged. van Gerh. Schurkmanus, Daventr. met lof voor Lubbertus.
(Un. Bibl. A'dam)
26. Thesis theol. De Sacrae Scripturae Perfectione contra traditiones non scriptas.
Defendens: Georg. W. F. Rosaeus van Enkhuizen. Bij J. Lamrinck. 1622.
Opdracht aan: Petrus Walichii Proost, consul van Enkhuizen, en aan zijn

leermeesters: Joh. Polyander, Sibr. Lubbertus, Sixt. Amama en Guilielmus Nieuwenhuysius, apud Enchusanos Gymnasiarchus. (Un. Bibl. A'dam)

27. Thesis Theol. de Septimo Capite ad Romanos. Uitg. bij Romb. Doyema. Fran. MDCIX.

Defendens: David de Guilielmo. d.d. 7 Juli 1609.

Opdracht aan dr Joh. Bollius, min. Ecclesiae Belgicae quae Stadae est.

Aan slot lat. ged. van Sibr. Siccama, waarin met zinspeling op Lubbertus:

„Audax sub illo quae tueri destinas

Athlante, qui BELLA, ARMA nec MINAS timet.” (Un. Bibl. A'dam)

28. Disputatio de Libero Arbitrio, publice discutiendum proponit Theodorus Aerarius, Enchusanus ad diem 20 Sept. Franekeræ ex officina Joh. Lamrinck 1617.

Opdracht aan S. Lubbertus en Joh. Bogerman, hospiti olim suo plurimum venerando, studiorum suorum fautoribus ac promotoribus. 8 pg. met 56 theses. (Leeuwarden Cod. Saecckma no. 24)

c. *Lubbertus' correspondentie*

De correspondentie loopt van 25 Oct. 1577—3 April 1625. Een gespecificeerde opgave van alle aan Lubbertus gerichte brieven is wegens de plaatsruimte niet mogelijk. We geven in een Bijlage een registratie van alle brieven, die door Lubbertus zelf geschreven zijn. Sommige brieven zijn geschonden. De leesbaarheid loopt uiteen, al naar het handschrift van de schrijver. Het totaal der brieven bedraagt ongeveer 1000. Ongeveer een honderdtal is van Lubbertus zelf afkomstig. We noemen de vindplaatsen:

1. Brits Museum te Londen. Mss. Add. 22960-22962. De Prov. Bibl. te Leeuwarden (Hs. 981) bezit een fotocopie van een „Chronological Index”, waarop 748 brieven staan vermeld. Het zijn brieven van adressanten. Van vele slechts een, van andere meer, van sommige een collectie. Ubbo Emmius, Festus Hommius en Matth. Sladus spannen de kroon, resp. met 64, 92 en 91 brieven.
2. Archief Gabbema. (Prov. Bibl. te Leeuwarden)⁹ Bevat honderden copieën van de autographa uit het Brits Museum. Bovendien nog vele brieven van Lubbertus zelf. De copieën zijn betrouwbaar gebleken, behoudens gevallen van dittographie en duidelijk sprekende verschrijvingen. Het Arch. Gabbema bezit niet van alle te Londen berustende brieven copieën. De Prov. Bibl. te Leeuwarden bezit een microfilm van die autographa, waarvan het Arch. Gabbema geen copieën heeft. Van de enkele honderden brieven, die in deze microfilm zijn opgenomen, bezit ik zelf fotocopieën.
3. De zgn. „Saecckma Codex”. (Prov. Bibl. Leeuwarden) Bevat het manuscript van de correspondentie van Franeker hoogleraren met de Raadsheer en latere Curator Joh. Saecckma (1572—1636) te Leeuwarden. Een uitgebreide verzameling, waarin 28 brieven van Lubbertus aan Saecckma.
4. Bibliotheek Rijksuniv. te Leiden. (B.P.L.). Bezit 20 autographa van Lubbertus aan Bonaventura Vulcanius en een inscriptie in diens „Album amicorum”. Voorts 5 brieven aan Petr. Cunaeus, 1 aan Fr. Junius, 1 aan Uytendogaert, 1 aan David de Wilhelm, 2 aan Abr. Mylius.
Verder 1 brief van Marnix, 1 van Dedekinus en 1 van Walaeus aan Lubbertus.

⁹ Omtrent het Gabbema-Archief: zie *Voorbericht Catalogus Briefverzameling van S. A. Gabbema*; Een beschrijving van de Verzameling geeft W. Eekhof, *De Vrije Fries*, Dl. XI. blz. 334-337.

5. Bibliothek Universität Basel. Bezit negen brieven van Lubbertus aan Joh. Jac. Grynaeus. (1540—1617), hoogl. te Bazel.

6. Bayer. Staatsbibliothek München. Bezit een viertal brieven van Lubbertus: 1 aan Ubbo Emmius; 1 aan Constantinus l'Empereur; 1 aan Menso Alting; 1 aan Jos. Scaliger.

7. Staatsarchiv te Zürich bezit drie brieven van Lubbertus aan Joh. Jac. Breiting (1575—1645), antistes van de kerk van Zürich.

8. Bibliothèque de l'Université de Genève. Bezit drie brieven van Lubbertus: 1 aan Beza; 1 aan la Vénérable Compagnie; 1 aan Anton. Fayus.

9. Bibliothèque Nationale te Parijs. Bezit een brief van Sim. Goulartius en 2 van Thuanus aan Lubbertus.

10. Bibliotheek Friesch Genootschap te Leeuwarden. Bezit een brief van Lubbertus aan Joh. Saecckma d.d. 18 Juni 1622.

11. Oud-Archief Gemeente Arnhem. Bezit een brief van Lubbertus d.d. 16-9-1614 aan Burgemeesters en Raadsheren van Arnhem. (Invent. no 324).

Uit de correspondentie van Lubbertus zijn verschillende brieven gepubliceerd. Gabbema zelf is er mee begonnen in zijn „Epistol. Centuriae Tres”. Ook in de briefverzamelingen van Is. Casaubonus, Petrus Cunaeus en in de „Praest. ac Erud. Vir.” komen brieven van of aan Lubbertus voor. Brugmans-Wachter publiceerde de correspondentie van Ubbo Emmius. De auteurs van de biografieën van Bogerman, Hommius, Gomarus, Helmichius en Maccovius maakten min of meer van deze brieven gebruik. Ook door de Vries de Heekelingen werden verschillende brieven gepubliceerd. Het grootste deel bleef echter ondoorzocht, doordat Lubbertus zelf, rondom wie de correspondentie zich concentreerde, geen voorwerp van speciaal onderzoek werd.

d. *Archivalia*

Behalve Lubbertus' boeken en brieven werden nog de volgende archivalia door mij als „bron” geraadpleegd:

1. *Langwarden*. Archiv Evangelische Kirche. Seelenregister.
2. *Emden*. Archiv „Grosse Kirche”: „Kirchenrechnungen” en „Kirchenratsprotocol” van de Ref. Kirche te Emden. (1582—1583)
3. *Marburg*. De Matrikel van de Universiteit van Marburg in het Staatsarchiv te Marburg.
4. *Franeker*. Gemeente-Archief. (Zie Mr. A. Telting: Register v. h. Archief van Franeker)
Reg. no. 330: Adres van 33 studenten aan de Staten om Lubbertus voor de Academie te behouden.
Reg. no. 379: Klacht van 4 hoogleraren, die bij de intree van prof. Sandius niet aanwezig waren.
Reg. no 505: Brief van Fred. van Vervou aan de Magistraat van Franeker over een volmacht aan Lubbertus, in verband met verpachting van zijn hof.
- 5a. *Leeuwarden*. Archief Franeker Academie (aanwezig in Rijksarchief te L.)
Reg. no. 8 a en b. Index Universalis.
Reg. no 9 Copieën van resoluties van Staten van Friesland.
Reg. no 10 d. Copieën van resoluties van Gedep. Staten van Friesland. (1585—1646)
Reg. no 10 e. Brieven van Gedep. Staten. (1601—1694)
Reg. no 13 a. Minuten van missives van de Senaat aan Gedep. Staten.
Reg. no. 14 Publicatien van Rector en Senaat (gedrukt). (1624—1792)

- Reg. no. 25 Album Academicum. (1585—1792)
- 5b. *Leeuwarden*. In Rijksarchief:
 Het oudste Poortersboek van Franeker.
 Het oudste Kerkboek van Franeker, beginnend 5 Nov. 1570.
 Acte van de Auctie van Lubbertus' bibliotheek (ms.) (1625).
 (In: Rechterlijk Archief Portefeuille Franeker H.H.).
- 5c. *Leeuwarden*. In Archief Prov. Bibliotheek:
 Handschriften. Portefeuille folio no 515. Bevat een aantal brieven van Gellius Sneecanus, Hommius, Bogerman, Taeco van Aysma e.a. Voor Lubbertus van betekenis een tweetal brieven van Hommius uit 1625, resp. aan ds Beilanus en aan Saekma.
- 5d. *Leeuwarden*. In Biblioth. Friesch Genootschap:
 Diarium van Bernardus Furmerius. (ms.)
- 5e. *Leeuwarden*. In Archief Prov. Griffie: Resoluties Gedep. Staten van Friesland.
6. *'s Gravenhage*. Oud-Synodaal Archief der Ned. Herv. Kerk:
 Stukken rakende de Confessie en Catechismus, de twisten en beroerten der Kereke enz.
Volum. I no 12: Instructie Staten van Friesland voor Lubbertus en Bogerman naar Conv. Praepar. (Mei 1607).
no. 16: Notulen ex dictis in Praep. Conv. Hagae Comit. (Notulae D. Sibrandi)
no 18: Notulen bespreking 20 Oct. 1607 te Amsterdam.
no 21: Epistola S. Lubberti ad Ecclesiam Parisiensem et Responsio Eccl. Parisiensis. Oct. 1607.
Volum. II no 8: Suffragium Sibr. Lubberti de secundo articulo, quod a ceteris professoribus Belgicis approbatus est.
 (Catalogus H. Q. Janssen noteert: 1.5.8)
 En I.5.29: Judicium deputatorum de causa Maccoviana exhibitum Synodo 20/30 Aprilis 1619.

e. *Andere bronnen*

De andere bronnen, waarvan gebruik werd gemaakt, vermeld ik in de Litteratuurlijst. Als van bijzondere betekenis noem ik hier echter nog:

1. Sixtini Amama Frisi, Linguae S, in Academia patria Professoris, *Sermo funebris*, habitus post exequias reverendi ac celeberrimi viri, D. Sibrandi Lubberti, S.S. Theolog. Doctoris et professoris primicerii, nec non Rectoris Magnifici, cenati XI Januarii, stylo veteri, 1625. Anno aetatis LXIX, professionis vero et academiae XL. Franekerae excudebat Fredericus Heynsius Typographus in academia Franekerana, ao. MDCXXV. (In Prov. Bibl. Leeuwarden)
2. Emonis Lucii Vriemoet: Athenarum Frisiacarum Libri duo. Leovardiae Excudit Gulielmus Coulon. MDCCLVIII.

C. INDELING

Wat de indeling van het werk betreft, heb ik niet gekozen voor een indeling naar „leven en werken”, zoals die in meer dan een biografie wordt toegepast. In het geval van Lubbertus bestaan hiertegen overwegende bezwaren.

In de eerste plaats zou een aparte behandeling van de werken van Lubbertus weinig interessant zijn. Lubbertus' opvattingen waren traditioneel bepaald. Hij week slechts in een enkel opzicht af van de gangbare orthodoxe opinies. Het was

veeleer zijn eer, een verdediger van het orthodox gevoelen te zijn, en hij had van niets zo'n hartgrondige afkeer als van „novitates”. Een aparte behandeling van zijn werken zou neerkomen op een weergave van de oude, gereformeerde dogmatiek.

In de tweede plaats hebben de „werken” van Lubbertus in zijn tijd een sterk actueel karakter gedragen. Zijn meeste werken zijn polemisch-dogmatisch van aard. Ze zijn bijna altijd tegen iemand of iets gericht. Ze zijn daardoor nauw verweven met het leven van zijn tijd. Wie ze daarvan isoleert, ontnemt hun alle leven, dat er nu nog in ritselt. Ook dat is een motief om zijn leven en werken niet van elkaar te scheiden.

Tenslotte staan Lubbertus' werken in een onlosmakelijk verband met zijn correspondentie. In Lubbertus' eigen brieven kan men lezen, hoe zijn werken zijn ontstaan. In die van anderen, hoe zijn werken werden ontvangen. Wie de werken van Lubbertus apart zou willen behandelen, zou een goede bespreking van zijn correspondentie zeer moeilijk, ja, haast onmogelijk maken.

Om deze motieven lokte een indeling naar „leven en werken” mij niet aan en koos ik voor de methode, de werken van Lubbertus te behandelen in nauw verband met de historische situatie en met zijn correspondentie. Het was daarbij van belang, dat Lubbertus het grootste en belangrijkste deel van zijn leven heeft doorgebracht op één plaats en in eenzelfde positie. Hij is veertig jaren lang hoogleraar te Franeker geweest.

In het eerste deel behandel ik de periode, die hem naar deze levenspositie leidde, en geef daarbij bijzondere aandacht aan zijn afkomst en studiegang, aan zijn arbeid in dienst der Kerk te Emden, in Friesland en in Groningen; en aan de korte tijd tussen zijn inauguratie te Franeker en zijn promotie te Heidelberg.

De indeling van het tweede deel, dat de jaren van zijn hoogleraarschap omvat, wordt bepaald door de fronten, waarop hij heeft gestreden. Respectievelijk komen aan de orde zijn strijd tegen het Rooms-Katholicisme, het Socinianisme en het Remonstrantisme, terwijl aan zijn conflicten met Vorstius, Hugo Grotius, Drusus en Maccovius speciale hoofdstukken worden gewijd.

De daarop volgende hoofdstukken tekenen Lubbertus als hoogleraar en als kerkelijk adviseur, waarbij o.m. zijn werk op de synode van Dordrecht ter sprake komt. Het hoogtepunt van Lubbertus' leven is daarmee voorbij. Op zijn „Laatste activiteiten” wordt nog afzonderlijk gewezen. Een hoofdstuk over „Personalia” is aan zijn persoonlijk leven gewijd, waarbij aandacht wordt gegeven aan zijn levenseinde. In een korte nabeschouwing worden zijn karakter en betekenis getekend.

Met het oog op de overzichtelijkheid zijn in de tekst de namen van de auteurs van brieven meestal *cursief* gedrukt.

Wie de *noten* leest, zal ontdekken, dat er veel is geciteerd. De achtergrond van deze biografie maakte dit noodzakelijk. Wanneer het gaat om citaten uit werken, die algemeen bekend of verkrijgbaar zijn, kan men volstaan met enkele verwijzing naar de bronnen. Bij een biografie van Lubbertus moet men echter putten uit bronnen, die, indien gedrukt, zeer zeldzaam zijn, of, indien niet gedrukt, in vaak moeilijk leesbaar manuscript in verschillende bibliotheken en archieven verborgen zijn. Naar ik meen, is het in zulke gevallen gewenst, de auteurs in hun eigen taal en woorden te laten spreken. Ook is het niet zonder historisch belang mannen, die hun problemen, strijd en moeite eeuwen geleden in brieven voor elkander hebben blootgelegd, daarvan opnieuw te horen spreken, nadat ze eeuwen hebben gezwegen.

Onder de „Bijlagen” nam ik op een schets van een stamboom van Lubbertus, welke loopt van de helft der 14e tot het begin der 19e eeuw; voorts een Register van de brieven van Lubbertus zelf, die bewaard zijn gebleven. Ook nam ik op zijn „Judicium de secundo articulo”. Lubbertus heeft op de synode te Dordt over elk artikel der Remonstranten een eigen judicium gegeven. Deze zijn alle in de Acta van Dordt opgenomen, met uitzondering van dat over het tweede artikel. Lang heeft men gemeend, dat hij hierover geen judicium had uitgebracht. Het autographon is echter in het Oud-Synodaal Archief der Ned. Herv. Kerk te vinden. Hoe het waarschijnlijk buiten de Acta is gebleven, wordt elders meegedeeld.

HOOFDSTUK II. JEUGD EN STUDIEGANG

1 AFKOMST EN JEUGD

In het door zee en rivieren omspoelde Butjadingen, in het N.O. van Oldenburg, ligt het dorpje Langwarden, waar SIBET LUBBEN omstreeks 1555 werd geboren.¹ De landstreek behoorde oudtijds bij Rüstringen, doch was sinds de Marcellusvloed van 16 Jan. 1219 door de Jadeboezem van het overige deel van Rüstringen gescheiden. Langwarden² was het voornaamste van een tiental dorpen in dit vruchtbaar land.

Het voorgeslacht van Sibat Lubben had hier sinds eeuwen een invloedrijke positie gehad. De eerste van zijn naam en geslacht, die ons bekend is, was Lubbe Sibets van Burhave, die in de tweede helft van de 14e eeuw in deze Friese gewesten de functie van „hoofdeling” vervulde.⁴ Hij was gehuwd met Fruwa, dochter van Edo Wummeken, een niet minder machtig „hoofdeling”, die in 1383 de sterke burcht bouwde, welke later de naam „Sibetsburg” ontving.⁵ Saam met zijn schoonvader en in bond met de zgn. „Vitaliebroeders” streed hij tegen Holland en de Hansesteden.⁶ De beide „hoofdelingen” hielden de strijd tegen de groeiende macht van Bremen en de andere Hansesteden op de duur niet vol. Edo Wummeken geraakte in 1405 gevangen te Staveren en den Haag en kon slechts tegen 1400 goudgulden worden vrijgekocht. Lubbe Sibets werd eveneens gevangen genomen en moest bij de vrede in 1410 een losgeld betalen.

Zijn zoon Sibat Lubben werd nog meer bekend dan zijn vader. Hij maakte als erfgenaam van zijn grootvader Edo Wummeken en in naam van zijn oude vader aanspraak op geheel Butjadingen en verklaarde in 1415 de oorlog aan Bremen.

¹ Zo zal zijn naam, als die van zijn grootvader, zijn geweest. Later werd zijn naam verlatiniseerd: Sibrandus Lubbertus. Ook komt voor: S. Lubberti. Op zijn grafzerk in de Martinikerk te Franeker staat: Sibrand Lubbert. Het meest afwijkend vond ik zijn naam in de *Matrikel van de Univ. van Wittenberg*: Sibrandus Lupsen. Meermalen volgt op zijn naam de nationaliteit: Frisius. De Butjadingers, hoewel bij Lubbertus' geboorte onder het gezag van de graaf van Oldenburg levend, voelden zich toch Friezen. Ze werden „Butjenter Friezen” genoemd. (J. J. Harkenroth, *Oostfriesche Oorspronkelijkheden*. Groningen 1731. Dl. II, pg. 891).

² De mening van v. d. Aa. (*Biogr. Woordenb.* Dl. XI, pg. 675, s.v. „Lubbertus”) dat L. in het dorpje Langweer, in de Ned. prov. Friesland geboren zou zijn, mist elke grond.

³ S. Amama, *Sermo fun.* pg. 15. Ubbo Emmius, *Frisiae Orientalis Descriptio Chorographica*. pg. 60.

⁴ G. Rütthning, *Oldenburgische Geschichte*. Bremen 1911. Band I S. 61 sq. De „hoofdelingen” waren de opvolgers van de graven uit de 11e en 12e eeuw. Zij waren niet van adel, maar kwamen uit de vrije boerenstand. In Rüstringen werden ze genoemd „Hodere” of „Hutträger”. In tijd van oorlog zetten zij de hoed op, als teken van mobilisatie en strijd.

⁵ Kort voor de 2e wereldoorlog bezocht ik de Sibetsburg. Thans een kleine, groene heuvel aan de rand van Wilhelmshafen. Bij de omwonenden leeft de oude historie in foutieve, legendarische vorm nog voort.

⁶ Zie voor de strijd tussen de Lubbens en Bremen, E. Friedländer, *Ost-Friesisches Urkundenbuch* I. 1898 No's 165, 222, 280.

G. Rütthning, *Urkundenbuch der Grafschaft Oldenburg bis 1482*. Oldenburg 1926, vooral de no's 423, 520, 659.

De „Vitalienbrüder” waren zeeroovers, die op last van Mecklenburg, Rostock en Wismar het belegerde Stockholm van leeftocht voorzagen. Na de val der stad in 1395 weken ze uit naar de Noordzee.

Ook hij moest echter spoedig voor Bremens overmacht bukken. In de jaren 1430—1433 werd hij opnieuw in strijd gewikkeld met het machtig bondgenootschap van Oldenburg, Bremen en de Oostfriesche gemeenten onder leiding van Enno, hoofdelling van Greetsiel, en diens zoon Edzard. Bij een poging tot ontzet van de belegerde Sibetsburg werd Sibet Lubben in de slag bij Lütetsburg in 1433 dodelijk gewond. Zijn lichaam werd begraven „bij het hooge altaar” in het Oldeclooster te Norden, naast zijn zwager Udo Focena.

Het moet de kleinzoon van deze Sibet Lubben zijn geweest — die, naar Friese gewoonte, de naam van zijn grootvader droeg — welke zelf weer de grootvader is geworden van de Sibet Lubben, wiens leven en werk we hier beschrijven.

Het schijnt, dat deze grootvader van meer betekenis voor Lubbertus' leven is geweest dan zijn ouders. Vermoedelijk zijn dezen reeds spoedig gestorven. In een brief uit 1582 blijkt zijn moeder nog te leven, maar over zijn vader wordt in geen enkele brief gerept.⁷ Ook Emmius, die hem reeds vroeg leerde kennen, spreekt niet over zijn ouders, maar deelt wel mee, dat hij van zijn grootvader, die in het naburig dorpje Sillens woonde, „zijn stand, vermogen en naam heeft geërfd.”⁸

In het licht van deze voorgeschiedenis wordt het duidelijk, hoe Amama later van Lubbertus kon getuigen: „dat zijn geslacht sinds eeuwen meer aan de wapenen dan aan de wetenschap was gewijd.”⁹

In de tijd van Sibets geboorte waren de politieke, sociale en kerkelijke verhoudingen in Butjadingen reeds anders geworden. Graaf Anton I van Oldenburg (1529—1573) had de macht der hoofdelingen gebroken, hun burchten geslecht en zelfs enkele vestingkerken, als die van Langwarden, afgebroken. Deze gebeurtenissen hadden bij de vrijheidlievende Friese boeren hevige verbittering gewekt en zullen ook niet zonder meer aan de jonge Sibet Lubben zijn voorbijgegaan. Al komt de naam Lubben niet voor onder de leiders van de opstandige beweging, die in 1567 ontstond, de twaalfjarige Sibet heeft deze verzetsstrijd toch bewust meegemaakt.¹⁰

Ook in religieus en kerkelijk opzicht leefde hij in een tijd van overgang. De Reformatie was reeds in 1525 in Oldenburg doorgedrongen. Naast Wittenberger invloeden hadden ook Nederlandse zich laten gelden. Ummo Ilksen, een leerling van Luther, werd gesteund door de welsprekende Matthias Alardus uit Brugge. Alardus sloot zich bij de Augsburgse confessie aan, die onder Anton I in Olden-

⁷ Het „Seelenregister” van de kerk te Langwarden, dat door mij geraadpleegd werd, gaat zover niet terug. De oudste gegevens zijn door brand vernield. Wel is de naam „Lubben” in Butjadingen nog vrij algemeen. Zelfs vond ik in het kerkelijk register nog de naam „Sibet Lubben” (1800—1848), een schipper met een talrijk kroost.

Heinrich Lubben, *Geschichte der Familie Lubben aus Stadtland und Butjadingen* Bremerhafen 1923 vermeldt Sibr. Lubbertus niet. De stamtafel in dit boek is in zijn tijd nog onvolledig.

Herrmann Allmers, *Marschenbuch* 1861² S. 333, 334 vermeldt de invloed van het geslacht Lubben nog in de vorige eeuw.

⁸ Ubbo Emmius, o.c. pg. 60.

Georg. Sello, *Studien zur Geschichte von Östringen und Rüstringen*. Varel 1898, S. 87 vermeldt een „Sibrandus Lubbensen uit Langwarden in Butjadingen”, die in 1482 aan de universiteit in Rostock werd ingeschreven. Dit kan de grootvader van onze Sibet zijn geweest. Misschien is het mede aan diens universitaire opleiding te danken, dat wel zijn naam, maar niet die van Sibets vader door de historieschrijver is bewaard.

⁹ *Sermo fun.*, pg. 16: „puer praeter ritum gentis, armis magis quam literis ab omni aevo suetae.”

¹⁰ H. Allmers, *Die Unfreiheit der Friesen zwischen Jade und Weser* 1896 S. 33.

burg tot algemene gelding kwam. In 1558, kort na de geboorte van Sibet is Oldenburg voor het Rooms-Katholicisme verloren. Al in zijn kinderjaren heeft Lubbertus het Rooms-Katholicisme, waartegen zijn voornaamste levensstrijd zou gaan, leren kennen als een macht, die voor de reformatorische kracht van het Evangelie wijken moest.

De overgang ging echter niet vlot. Ook was de strijd niet steeds verheven. Graaf Anton trok de bezittingen van de Roomse kerk aan zich. In 't algemeen waren de kerkelijke verhoudingen nog „sehr verworren.”¹¹

Ook het onderwijs stond niet op een hoog peil. Het werd meest gegeven door vicarii. In 1565 werden Ummo Friese en Matthias met vicariën in Butjadingen beledend. Wellicht hebben dezen tot de eerste leermeesters van de jonge Sibet behoord.

Hoe deze onder al die omstandigheden heeft verkeerd, laat zich slechts vermoeden. Opmerkelijk is, dat hij in heel zijn omvangrijke correspondentie nooit rept van zijn jeugd. Toch heeft zijn opvoeding een religieus-reformatorisch karakter gedragen. Dat blijkt niet alleen uit de koers, die zijn leven nam, maar ook uit het getuigenis, dat zijn leermeester Molanus van hem geeft: „dat de Voorzienigheid hem terstond, van zijn jeugd af aan, heeft opgenomen onder hen, die geloven dat zij geboren zijn om de gemeenten der heiligen te helpen.”¹²

2 BIJ MOLANUS IN BREMEN

De ouders van Lubbertus hebben wel begrepen, dat zijn gaven door breder studie ontwikkeld moesten worden. Doch waar moest die worden gezocht?

Sommigen menen, dat zij Lubbertus naar de Latijnse school te Norden, in O. Friesland hebben gezonden.¹³ Deze school had sinds de onderwijsvernieuwing door de graven Edzard en Johan in 1567 bekendheid gekregen en trok veel leerlingen. Twee om het geloof gevluchte Nederlanders, Joh. Florianus en Nicolaus Sascherus, waren als rector en conrector aan haar verbonden.¹⁴ De bekendheid van de school is echter de enige grond voor het vermoeden, dat Lubbertus daar zijn verder onderwijs ontvangen zou hebben.

De school in Norden zal wel ongeveer hetzelfde karakter als die in Bremen hebben gehad.¹⁵ En Bremen lag voor Lubbertus veel dichterbij. Het is dan ook niet waarschijnlijk, dat zijn ouders hem eerst naar het afgelegen Norden hebben

¹¹ G. Rütting, *Oldenb. Gesch.* I S. 276—287 geeft de verslagen van de zgn. „Lehnstage”, die in 1565—'67 zijn gehouden, welke van historische betekenis zijn.

Ad. Littmann, *Die Prediger des Herzogtums Oldenburg seit der Reformation* (Oldenburg 1909) noemt als eerste predikanten van Langwarden: Seba von Mandelshöhe (1550—1561) en Iffe Sibrandi (1561—1576). Zij hebben over de jeugd van Lubbertus gewaakt.

¹² Joh. Molanus aan S. Lubbertus, *Bremae* XV Oct. MDLXXXII. A.G.: Cod. I, no. LIV. ... qui sese natos ad sanctorum coetus juvenidos optimisque rebus instituendos esse arbitrantur. Quorum in numero quum te DEI Providentia ab ipsa statim juventute asciverit.”

¹³ Zo van Schelven in *N.N.B.W.* Dl. II pg. 843—849. En Tjaden, *Das gelehrte Ost-Friesland* (1785) I, S. 246.

De school te Norden was beroemd. Emmius, die er eerst leerling, later leraar was, getuigde: „Schola literaria per complures annos illic non infrequens nec incelebris, caeteras certe omnes istius regionis inter Amasum et Visurgim superans.” (In: *De Frisia Orientali*. pg. 24)

¹⁴ J. J. Boer, *Ubbo Emmius en Oost-Friesland* (1935), pg. 43.

¹⁵ Althans Emmius, die in 1565 naar de school te Bremen ging, bleef daar slechts kort (misschien wegens de pest) en studeerde van 1567—1570 weer te Norden. Emmius, die Lubbertus pas in Genève leerde kennen, memoreert later wel hun beider onderwijs bij Molanus te Bremen, maar rept niet over gemeenschappelijk onderwijs te Norden. (H. Brugmans, *Briefwissel Ubbo Emmius* II, pg. 264)